

**Dragana Stojanovic, Lily Halpert Zamir, Batya Brutin (eds),
A Space of Her Own: Women in the Holocaust, Belgrade: Institute for Philosophy and Social Theory, 2025**

У Београду је 2025. године објављен зборник радова *A Space of Her Own: Women in the Holocaust*, који је настао као резултат претходно одржане међународне научне конференције посвећене женама у Холокаусту. Ова књига обима 246 страница садржи укупно 10 ауторских радова, као и увод (пролог) и епилог које су написале уреднице др Драгана Стојановић, др Лили Халперт Замир и др Батја Брутин. Намера уредништва била је да академској јавности понуди методолошки свеже и тематски разнолике радове посвећене расветљавању женског искуства Холокауста, покривајући хронолошки епоху нацистичке доминације у Немачкој и Европи (али и поједине савремене рефлексije на овај историјски период), а територијално знатан део Старог континента као места на коме се Шоа догодила.

Структуру зборника чине Пролог, три тематски заокружена поглавља и Епилог. У Прологу, који има карактер уводног поглавља, уреднице зборника осврнуле су се на богато теоријско и методолошко наслеђе везано за истраживање жена у Холокаусту. Иако је овај сегмент Холокауста један од мање истражених и често недовољно препознатих од стране истраживача, може се са слободом говорити о значајном наслеђу бављења овом темом, које је започето још 1983. године, одржавањем прве конференције на тему жене и родних перспектива Холокауста у Њујорку, а чији се врхунац вероватно одиграо од 2002. до 2013. године, одржавањем шест међународних научних конференција у Израелу. Уреднице су истакле своју жељу да кроз овај зборник у јавност пошаљу више женских гласова из Холокауста и о њему, снажно се ослањајући на достигнућа својих претходника и да додатно популаришу, продубе и прошире овај аспект његовог истраживања.

Прву тематску целину зборника чине три рада. Рад Анђеле Форд на најдиректнији могући начин задира у контроверзу сексуалног чина као компоненте злостављања и преживљавања у Холокаусту, отварајући сложено и нијансирано сагледа-

вање размене секса за преживљавање или побољшање животних услова. Као што и сама ауторка истиче, истраживање овог феномена скопчано је са великим тешкоћама, будући да је у изјавама преживелих веома мало садржаја који би директно сведочио о околностима и условима под којима су поједине жене доносиле одлуку да понуде своје тело некоме ко се, у односу на њих, налазио у позицији моћи. Упркос томе, на основу неколико студија случајева заснованих на изјавама преживелих и историчним фикцијализацијама у књижевности и другим уметностима, отвара се простор за различита теоријска тумачења и анализе. Оно што се намеће као један од важних закључака овог рада јесте питање употребе секса као стратегије преживљавања и, у вези са тиме, питање стварне слободе избора и моралног сагледавања таквог чина.

Рад Наталије Перишић анализира живот Софије Завитсовске након Холокауста, тј. питање живота након одређених „избора“ донетих у хаотичној свакодневици Шое. Ауторка, суштински, анализира поступке књижевног јунака, подразумевајући да су такви или слични животни избори били постављани и пред друге актере Другог светског рата.

За разлику од прва два рада у зборнику, рад Верене Мејер у себи има веома мало теоријског или интерпретативног сагледавања и у целини је заснован на веома драгоценим примарним историјским изворима. У средишту пажње ауторке налази се случај Ерике Бергман, која се у Источној Немачкој 1955. године обрела пред судом, услед оптужби за ратне злочине почињене у логору Равенсбрик. Истражни материјали (саслушања и оперативна аналитика Штазија, сачувани у потпуности) као и документа са самог суђења откривају бестијалну улогу Бергманове, која је била стражар и надзорник у злогласном логору Равенсбрик. Изјаве сведока терете је за нечовечно поступање и монструозно злостављање већег броја логорашица, па чак и трудница и деце. Осим веома потресних сведочанстава, која су довела до осуђујуће пресуде на доживотну робију, у раду је апострофиран и антициганизам као један од главних контекста почињених злочина. Ни Бергманова, ни други протагонисти дога-

ђаја који су били предмет анализе ауторке, нису Роме и Синте доживљавали као људска бића и њихова суровост била је у великој мери потакнута управо таквим светоназорима, преовлађујућим у нацистичкој Немачкој.

Друго тематско поглавље у зборнику углавном се бави женама као ауторима литерарних или других уметничких дела, те начином на које су жене из епохе Холокауста биле представљене у различитим наративима. Рад Батје Брутин бави се сликарком Халином Оломуцки и њеним делима насталим у време Другог светског рата. Ова талентована уметница имала је непуних 20 година када је рат избио и убрзо се нашла затворена у Варшавском гету. Њени цртежи настајали су у гету, у логорима Мајданек и Аушвиц, као и приликом марша смрти уочи самог ослобођења. Истовремено, они су одраз њеног неугасивог нагона за уметничким стварањем али и потребе да, на начин који је био најближи њеном личном сензибилитету и могућностима, документује стварност, људе и догађаје око себе, као и да интроспекције везане за сопствену личност и тело током Холокауста остави у трајној форми на папиру. Батја Брутин са правом истиче да поменути цртежи имају и уметничку вредност, али да представљају и значајан историјски извор. И рад Лили Халперт Замир такође се бави женским уметничким стваралаштвом у логору смрти Аушвиц Биркенау, кроз анализу литерарних записа Лили Кастихер, насталих током њеног боравка у логору. Три од пет сачуваних поема, које се данас чувају у Јад Вашему, уверљиво сведоче о тешкоћама логорске свакодневице, непрестаном осећају глади и неизвесности, али и надама и сновима за проналажење „нове отаџбине“, доживљене као места потпуног мира и благостања. Једна песма посвећена је патњи због недостатка мушког друштва и сексуалне активности, што је, између осталог, сведочанство да се ауторка у тренутку писања ове поеме и даље налазила у добром психофизичком стању. У закључку рада Лили Халперт Замир истиче да је писање Лили Кастихер истовремено било и особен вид отпора и освете нацистима, али и психолошка терапија која је ову логорашицу оснаживала и омогућавала јој да задржи самопоуздање и достојанство упркос најтежим условима живота.

Анализа писама Хилде Дајч и дневника Дијане Будисављевић, као и места које ови наративи заузимају у савременој култури сећања на Холокауст, налази се у средишту рада Невене Даковић. Ауторка истиче да, поред очигледне вредности као историјског извора, поменути дневник и писма представљају значајну могућност за трансмедијску употребу. Њихове адаптације у графичке новеле, литерарна дела и филм нису само биле пуко преношење оригиналног садржаја, већ су доносиле и нови квалитет који је омогућавао универзалнију рецепцију трауме и историјског искуства, па и повезивање догађаја из Другог светског рата са ратовима 1990-их година.

Последњи рад другог тематског поглавља зборника представља текст Жарке Свирчев о женским наративима везаним за Холокауст, објављеним на страницама југословенског „Јеврејског алманаха“. Током 17 година (1954–1971) углавном редовног излагања, „Јеврејски алманах“ био је једно од најзначајнијих гласила јеврејске заједнице у Југославији, у коме се брижљиво и интензивно неговало сећање на Холокауст и његове жртве. У средишту ауторкине пажње нашли су се књижевни радови објављени у овом часопису, посебно они који су се у већој мери дотicali тема материнства, силовања и сексуалног злостављања.

Треће тематско поглавље зборника посвећено је учесћу Јеврејки у организованим покретима отпора и њиховом доприносу у победи над нацистима. Рад Силвије Зимански Смолкин бави се младим Јеврејкама које су током Холокауста служиле као курири покрета отпора. Називајући их „нитима отпора“, она анализира мање познат део историје организованог отпора у окупираној Европи, истичући огроман ризик које су те девојке преузимале на себе и велики допринос. Истраживачима ће свакако бити драгоцене информације о начину на који су јеврејске заједнице у Пољској, међусобно удаљене стотинама километара, управо захваљујући куририма, размењивале информације везане за нацистичку репресију, ликвидације, али и преносиле све друге важне новости и поруке. На овај рад изванредно се надовезује следећи текст, ауторки Бруне Ло Биундо и Каролин

Франсоа. У његовом средишту налазе се биографије две сестре Јеврејке, припаднице француског покрета отпора. Рођене у сиромашној радничкој породици, у рударском градићу недалеко од Лублина, Голда и Миндла Диамент као да су биле предодређене да још у раној младости постану комунисткиње и истакнуте илегалке. Рат ће их раздвојити и однети им готово читаву породицу. Једна од сестара биће ликвидирана због своје курирске активности у париском покрету отпора, док ће друга са својим саборцима учествовати у ослобађању Марсеља и те догађаје овековечити својим фото-апаратом.

Последња тематска целина зборника заокружена је унеколико нестандартним радом Ранди Бекер, докторандкиње Универзитета у Пасауу, у чијем су се средишту нашли осврти на искуство предавања студентима о истраживању живота локалних жена у епоси националсоцијализма. Ауторка је писала о свом искуству држања универзитетског модула и процесу заједничког откривања локалне историје Гисена и његових житељки у времену националсоцијализма, кроз које је прошла са студентима.

Зборник радова *A Space of Her Own: Women in the Holocaust* потпуности је испунио циљеве које су му његове уреднице поставиле. Реч је о значајном истраживачком доприносу који употпуњава постојећи корпус знања и додатно популаризује и афирмише бављење овим тематским оквиром Холокауста. Написан на енглеском језику и изражено полиперспективан, мултидисциплинаран и интердисциплинаран, он ће са лакоћом доћи до академске публике и истраживача из бројних хуманистичких наука и дисциплина. Тематском разноврсношћу и нивоом обраде тема овај зборник померио је границе када је реч о публикацијама објављеним на територији Србије и свакако се може сврстати у категорију напредних студија Холокауста. Научна и заинтересована шира јавност сада са пажњом ишчекује и зборник радова са међународне научне конференције одржане у Београду 2025. године, у организацији Института за филозофију и друштвену теорију.

Александар Стојановић